

Hajnal István Kör
Társadalomtörténeti
Egyesület

Hungarian Society
for
Social History

H Í R L E V É L — NEWSLETTER

Budapest - Szombathely

1996/2. szám

VÁLASZTMÁNYI GYŰLÉS

A Kör új választmánya 1996. január 30-án tartotta alakuló ülését. A résztvevők előzetesen egy körlevelet kaptak kézhez, melyben szakmai, tartalmi kérdések megvitatását tűztük ki célul. Egy olyan "probléma-katalógus" összeállítását vetettük föl, amely, elképzelésünk szerint, több célt szolgál szakmánk előrelépése szempontjából. Elsősorban fórumot szeretnénk teremteni a szakma perspektivikus felnőtté válása, egy magyar társadalomtörténeti kézikönyv megírása érdekében. Mindenekelőtt azt a tudományos nyilvánosságot igyekszünk létrehozni, amelynek igénye a Kör rendezvényein már sokszor megfogalmazódott. Ma már a társadalomtörténet nem néhány kutató személyes törekvése, hanem a magyar történetírás szervezeti keretekkel rendelkező irányzata, ha ezeket a kereteket, részben körülményeink folytán, nem is használjuk ki, s ha a ténylegesen meglévő teljesítményeinket sem sikerült mindig érdemüknek megfelelően közreadni. Egy tematikus

problémakatalógus szükséges lehet a további munkánkat finanszírozó jelentősebb pályázatok kidolgozásában is. Rövid távon a katalógus hozzájárul helyzetünk felméréséhez, a "sztenderd kérdések", az "égető kérdések" s a "fehér foltok" felderítéséhez. Azt a tervet vetettük föl, hogy a választmányi gyűlésen kirajzolódó kérdésköröknek megfelelően a problémakatalógus munkálatait szélesebb körben, munkacsoportokban folytassuk, s az ezeken a fórumokon kialakuló álláspontokat, kifejtett ajánlásokat, javaslatokat még ebben az évben összesítsük, és magunk épülésére, belső állapotunk tükröztetésére adjuk közre.

A fórum megszületett, s azon leszünk, hogy folytatására is szervezeti keretet teremtsünk. A "problémakatalógus" elnevezést szándékosan provokatív éllel választottuk, s mint várható volt, kritika tárgya lett a megbeszélésen nemcsak maga a kifejezés, hanem úgy is mint szakmai program vagy vállalkozás. Felmerült, hogy szükségesek-e, illetve korszerűek-e egyáltalán a kollektív vállalkozásban írott kézikönyvek. Egy korszerű magyar társadalomtörténeti összefoglalás vagy

szintézis szükségességét azonban, - amely nem feltétlenül azonos a kézikönyvvel - senki nem vonta kétségbe. A körlevélben is kifejtettük, hogy a kézikönyv tervével nem akarunk elébevágni az egyéni szintézisek írásának, amelyek azonban nem helyettesítik a kézikönyvet, a kimerítő szakmai összefoglalást.

Szinte minden hozzászóló két szinten reagált a körlevél felhívására: az eredeti szándéknak megfelelően, társadalomtörténetünk tematikus áttekintése, az egyes területek kidolgozottságának megítélése szűkebb értelemben vett szintjén, illetve Körünk és a magyar társadalomtörténet általánosabb "problémakatalógusának" szintjén. A kettő, nyilván, nem is függetleníthető egymástól. A tartalmi kérdések a vita során kerültek a szakma általánosabb és gyakorlati téren kirajzolódó súlyuknak megfelelő, valódi helyükre.

Mivel a körlevelet a választmányi gyűlés hozzászólásaival, s a következő munkaülések tárgyalásaival együtt később közreadjuk, ehelyütt két általánosabb kérdéstről szólnánk, majd azokat a javaslatokat ismertetjük, amelyek a kritika során gyakorlati feladatokat jelöltek meg tevékenységünk számára..

A legközvetlenebbül Benda Gyula fogalmazta meg hozzászólásában, hogy a magyar társadalomtörténetírás mint irányzat és módszer nem elfogadott a magyar történetíráson belül. Igaz, hogy az utolsó, "tízkötetes" összefoglalás az előző korszak terméke, de az azóta, többé kevésbé korrekciós szándékkal készült

szintézisekből szinte teljesen hiányzik a társadalomtörténet, s erre mások is több példát említettek. A kérdés tehát az, hogy a társadalomtörténet miért nem része a nemzeti történetnek.

A hipotetikus válaszok nagyrészt a második kérdés, a kézikönyv készítésével kapcsolatos észrevételek során fogalmazódtak meg. Az elmúlt években megjelent művekben csakugyan nem tükröződik az a publikációs tevékenység sem, amelyet a Kör és tagjai kifejtettek. Gyáni Gábor ennek magyarázatát részben a szakma érettségében látta. Szintézisre valóban szükség van, de nem biztos, hogy ennek kollektív vállalkozásként kell megszületnie. A többszerzős összefoglalások kora lejárt. Különben is az elmúlt évtizedekben nyugaton olyan széles módszertani és szerkesztési skálája teremt az összefoglaló műveknek, hogy közülük példaképet is nehezen lehetne választani. Valakinek vagy néhány embernek le kellene ülnie és megírni a szintézist: "egy történetírás akkor nagykorú, ha tud szintézist készíteni". Gyáni szerint szakmai termésünk elismerését kiadványaink sem segítik, amelyek, a külső szerzők munkáitól eltekintve, szakmai "szamizdat" kiadványok, és sokszor még a mi körünkben sem mindig ismertek. Ehhez a felvetéshez kapcsolódott Á. Varga László javaslata, hogy a már megjelent, s különösen a magyarul nem tudó olvasók számára hozzáférhetetlen köteteinkből meg lehetne szerkeszteni s angol nyelven kiadni egy válogatást. Gyáni az angol nyelvű kiadást körülményesnek és drágának

találta, viszont a problémakatalógussal szemben a megjelent hat kötet anyagának feldolgozását hasznosnak gondolná, amiből kiderül "mit is ér, amit csinálunk". Ugyanő fölvetette, hogy a koncepció nélkülözhetetlen bármely szintézisnél: "partikuláris nézőpontból minden hiány", s "ha a sok-sok mikrót összeadjuk, nem lesz belőle makró". Meghívott kollégánk, Fejős Zoltán szintén a módszer és a fogalmak kidolgozását hangsúlyozta. Faragó Tamás a "működő modellek" szem előtt tartását javasolta. Francia példákra utalva a szakmai infrastruktúra fontosságát emelte ki. A szisztematikus bibliográfiai munkán kívül szükséges a közvetlen eszmecsere, amely során egy életképes, reális keretekre szabott "induló modell" kialakul.

Benda Gyula a szintézisről szólva úgy látta, hogy nem éljük az összefoglalások korát, "nincs elfogadott paradigma", inkább elemzések kellene, amelyek amúgy is közelebb állnak Körünk hagyományaihoz, s alkatához is. Hudi József írásban is elkészített hozzászólásában a helyi kezdeményezések ösztönzését, a már kialakult intézmények bevonását és a reális feladatokra összpontosító műhelymunkát helyezte előtérbe. A szintézissel, illetve a katalógussal szemben Bácskai Vera az elkezdett vállalkozások befejezését szorgalmazta. A problémakatalógus tematikus szintjét is érintették, de a szakma recepciójának kérdéséhez is kapcsolódtak azok a felszólalások, amelyek a politika és a társadalomtörténet új viszonyát vetették föl. Vonyó József a politikai erők

társadalmi hátterének vizsgálatát is beillesztendőnek látta a problémakatalógusba. Fejős Zoltán a politika társadalmi-műveltségi összetevőire hívta fel a figyelmet. Félrehúzódsunk a politikai témáktól azt jelenti, hogy - Benda Gyula megfogalmazásával élve - átengedjük a nyilvánosságot az alkalmi megszólalóknak.

Milyen feladatokká alakíthatók a gyűlés javaslati?

1. *Az elkezdett kutatások befejezése.* Bácskai Vera javaslatát a Kör közreműködésével folytatott kutatási programok számbavételére és befejezésére igen komolyan kell vegyük. A gyűlésen a virilis-kutatás, a nemesség-kutatás és a kisváros-kutatás került szóba, illetve a demográfiai kötet megjelentetése. A szakmai recepció terén az itt várható eredményt semmilyen szervezés sem helyettesítheti. A különböző okoknál fogva félbemaradt vagy elhúzódo kutatások számbavétele nem tetemrehívást jelent, éppen fordítva, ezek Körünk legértékesebb vállalkozásai, amelyek figyelmet és segítséget érdemelnek.

Javaslatunk: kérjük föl Bácskai Verát, vegye föl a kapcsolatot a kutatások vezetőivel. Az elvégzett munkáról a halasi kutatási beszámolóhoz hasonlóan tüzzünk ki műhelyvitát, amely során a kutatások folytatásának akadályait és szükséges feltételeit tisztáznánk. Megkeresnénk a Kör támogatásával azokat a pályázati lehetőségeket, amelyek a befejezéshez vagy legalábbis a munka nyilvánosságához segítésében szükségesek. Az augusztusi

konferencia kedvező alkalmat kínál egy közös megbeszélésre is.

2. *Az infrastruktúra megteremtése - decentralizált szervezet.* A gyűlésen több javaslatban felmerült a szakmai munka segédleteinek elkészítése, mindenekelőtt egy társadalomtörténeti bibliográfiai munka elindításának szükségessége. A társadalomtörténeti szakbibliográfiai munka korántsem szűkülne a segédlet igen fáradságos elkészítésére, egy megalapozott kézikönyv előmunkálatára. Jelenthetné szakmánk számára előzményeink számbavételét és egyben birtokbavételét - semmiképpen sem kisajátítását - , példának okáért Tagányi és Acsádi korszakának újrafelfedezését, amikor még az európaival összehangban indultak irányzataink, amelyeknek sokszor jobban ismerjük külföldi megfelelőit, mint a hazaiakat.

A bibliográfia készítése mindenekelőtt módszertani koncepciót igényel, amit nem ajánlatos tisztán saját erőinkre támaszkodva, s a máshol már elkezdettektől függetlenül elkezdeni. Itt az elektronikus hálózati kapcsolatra is gondolni kell, amely állandó szervezeti kereteket igényel. Erre ma az egyetemi tanszék látszik a legmegbízhatóbb helynek, amely körül egy félhivatásos szerkesztőséget kell szervezni. A befogadásra Gerő András késznek mutatkozik. A vállalkozás csak jelentősebb állami támogatással vihető végbe - amelynek pályázati megalapozásánál szerepe lehet a problémakatalógusnak, vagy egy szerencsésebb nevű hasonló összegzésnek.

A koncepció kialakításától kezdve a szerkesztési és az adatgyűjtési munkában élnünk kellene országos szervezetünkkel. Helyezzük regionális alapra a vállalkozást, a megszerzett támogatást használjuk fel helyi műhelyeink megerősítésére!

3. *Az angol nyelvű cikkválogatás.* Á. Varga László propozícióját a konferenciakötetektől való válogatás kiadására, bár több kritika érte, elsősorban a határokon túli megjelenésünk miatt fontosnak véljük. A hasonló gyűjtemények szokásosak a nemzetközi forgalomban, s csakugyan keveset olvashatni rólunk. A válogatást ki kellene terjeszteni a megjelenés alatt lévő és most szerkesztendő kötetekre is. Valójában a bemutatkozó kötet az idei, tizedik salgótarjáni konferencia összegzésével lenne kerek - s ha angolul jelenik meg, talán itthon is többen vennék a kezükbe. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a kötet a *History and Society* különszámaként jelenjen meg, ha sikerül megteremteti a szerkesztés, a fordítás és a kiadás pénzügyi hátterét.

Gyáni Gábor javaslatának megfelelően a válogatást egy repertórium készítésével lehetne kezdeni, amely oktatási feladatként sem lenne utolsó, de a jubileumi konferencia számára is magvas tanulságokkal szolgálhat.

TÓTH ZOLTÁN

★ ★ ★

KONFERENCIÁK

SALGÓTARJÁNI KONFERENCIA

Amint a Hírlevél 1996/1. számában már jeleztük, a Hajnal István Kör ez évi tanácskozását ismét Salgótarjában rendezzük

1996. augusztus 22-23-án.

A tanácskozásnak két fő témakör megvitatását javasoltuk:

- 1. A társadalomtörténetírás helyzete hazánkban**
- 2. Ipari társadalom az iparosodás előtt, alatt és után**

Az 1. témakör előadói adottak. A 2. témakör egyik szekcióját Faragó Tamás szervezi *Az iparosítás előtti társadalom* címmel. A jelentkezés még nem zárult le, ezért a felhívást megismételjük.

A másik szekció témája időközben némileg módosult. Címe: *Munka és munkaerő az iparosodó társadalomban*. A szekciót Tomka Béla szervezi, felhívását szintén közöljük. A jelentkezők előadásuk címét és az előadás max. két oldalas szinopszisát közvetlenül az ő címére küldjék meg: Tomka Béla, József Attila Tudományegyetem Történeti Intézet. 6722 Szeged Egyetem utca 2. Fax: (62) 454-464.

Az előadók részvétele ingyenes, a többi résztvevő egységesen 1500 forinttal járul hozzá a költségekhez.

Á. VARGA LÁSZLÓ

AZ IPAROSÍTÁS ELŐTTI TÁRSADALOM

A Hajnal István Kör 1996. augusztus végi éves konferenciája központi témaként az ipar és a társadalom viszonyát vitatja meg. A jelen sorok írója az iparosítás előtti korszakot, tehát a magyar társadalom újkori fejlődésének kb. az 1850-70-es évekig terjedő időszakát vállaló előadásokat szeretné szekcióba szervezni. Az ipar és a társadalom kapcsolatviszonyát szeretném tágan értelmezni, messze túlterjedve a szokásos ipar- és gazdaságtörténeti megközelítéseken. Ide tartozónak érzem tehát nemcsak a technológia, az innováció, az ipari szervezetek történetét, hanem a kereskedelem és piac, árak és bérek, családi és testületi/vállalati munkaszervezetek, kézművesek-vállalkozók, valamint a társadalom- és foglalkozásszerkezet/társadalmi folyamatok elemzését akár rövid, akár hosszútávon, akár egy család vagy közösség szintjén tárgyaló esettanulmány, akár szélesebb ívű regionális, illetve országos vizsgálat formájában történik. A szekció ugyancsak témakörébe tartozónak tekinti a hatósági/önkormányzati iparpolitika kérdésköre mellett az iparral kapcsolatos egyéni és családi életutak/karrierok, az ipari/vállalkozói érdekcsoportok helyi döntéshozatalban való szerepének/részvételének, a téma tágabban értelmezett gazdaságpolitikai vonatkozásait éppúgy, mint a céhek/korai

ipartestületek, vállalkozói csoportok társadalmi és kulturális szerepét, illetve etnokulturális és felekezeti sajátosságait is. Örülnék, ha mind többen megkeresnének a fent jelzett témakörbe tartozó előadás-ajánlataikkal (címmel és rövid, néhány soros szinopszissal) az alábbi címen:

FARAGÓ TAMÁS
Miskolci Egyetem BTI
Történettudományi Tanszék
3515 Miskolc Egyetemváros

MUNKA ÉS MUNKAERŐ AZ IPAROSODÓ TÁRSADALOMBAN

A Hajnal István Kör 1996. augusztus végi salgótarjáni jubileumi konferenciáján a második szekció az utóbbi bő száz év fejleményeivel foglalkozik, a terveink szerint az elsónél némileg szűkebb területet fogva át tematikailag, amit címe is jelez: "Munka és munkaerő az iparosodó társadalomban".

Mindazonáltal ez a szekció számos társadalomtörténész számára jelenthet fórumot, hiszen a munka nem csupán a gazdaság, hanem a társadalom egésze szempontjából is központi fontosságú kategória. Csupán néhány lehetséges témakört kiemelve: a társadalomtörténet klasszikus tárgyát jelentik az iparosodás során a munkavégzés legfontosabb formájává vált munkavállalás feltételeinek (munkaidő, balesetek), illetve a munkaadók-munkavállalók közötti viszonynak a vizsgálata (munkahelyi konfliktusok, szakszervezetek); számot tarthat figyelmünkre az állam mind fontosabb szerepvállalása a munkavégzés

feltételeinek szabályozásában, de a szabályozáson és rendszerint a számbavételen is kívül eső házi munkavégzés is; hazai vonatkozásban kevésbé vizsgált terület a háborúk vagy a technológiai fejlődés hatása a munkaviszonyokra; az iparosodás során a munkaszervezetben végbement innovációk (gyár, futószalag, iroda stb.) mellett szintén kevés figyelmet kaptak a munkához kapcsolódó értékek és normák terén (munkavégzés rendszeressége, munkaintenzitás) bekövetkezett - vagy elmaradt - változások.

Természetesen a munka világa a felsoroltakon kívül is számos módon kapcsolódik a társadalom más területeihez (foglalkozás - család, munkaidő - szabadidő, foglalkoztatási rendszer - oktatási rendszer stb.), melyek szintén vizsgálat - és előadás tárgyát jelenthetik

TOMKA BÉLA

★

TÖRTÉNETI KONFERENCIA KAPOLCSON

/1996. július 19-20./

Első napi előadások:

- Rainer Pál: *Az Eger-völgye középkori települései*
- Ács Anna: *A tálodi pálos kolostor és a magyar művelődéstörténet*
- Kapiller Imre: *Padányi Bíró Márton egyházszerzése Kapolcs vidékén*
- Hudi József: *Római katolikus lelkészek a térségben a 17-20. században*
- Molnár András: *Kapolcs és vidéke társadalma 1848-ban*

Második napi előadások:

- Foki Ibolya: *Kapolcs és környéke községi igazgatása az 1850-es években*
- Halász Imre: *Közoktatási viszonyok a térségben a 19. század közepén*
- Németh László: *A zsidóság az Eger-völgye településein a 18-19. században*
- Káli Csaba: *Az Eger-völgye települései 1945-ben*
- Cukás Györgyi: *A népi építészet emlékei Kapolcson és környékén*

Az előadások mindkét napon 16 órakor kezdődnek, szövegük a konferencia napjára külön füzetben megjelenik. A konferenciát szervezi és ezzel kapcsolatosan felvilágosítást ad Hudi József (Veszprém Megyei Levéltár. 8201 Veszprém Vár u. 12. Telefon: 88/428-411).

A konferenciára a Művészetek Völgye 1996. évi rendezvénysorozata keretében kerül sor. Ezzel párhuzamosan a helyi iskola épületében egy történeti kiállítás mutatja be a környék történetét. A kiállítást szervezi: Kapiller Imre főlevéltáros (Zala Megyei Levéltár. 8901 Zalaegerszeg Széchenyi tér 3. Telefon: 92/312-794).

A Hajnal István Kör tagjainak korlátozott számban - előzetes telefonos bejelentkezés alapján - szállást tudunk biztosítani a fizető vendégszolgálat útján. Érdeklődni lehet: a kapolcsi Polgármesteri Hivatalnál (Kapolcs Kossuth u. 62. tel.: 87/337-029, 337-045) vagy a szervezőknél.

HUDI JÓZSEF

ISKOLA ÉS TÁRSADALOM

A Zala Megyei Levéltár, a Hajnal István Kör, a Zala Megyei Pedagógiai Intézet, a Magyar Pedagógiai Társaság Zalai Tagozata, a Pénzügyi és Számviteli Főiskola Zalaegerszegi Intézete és a zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium az Ezeréves a magyar iskola alapítvány támogatásával **1996. szeptember 5-6-án Zalaegerszegen** konferenciát szervez "Iskola és társadalom" címmel.

A konferencia célja, hogy minél teljesebb képet kapjunk a jelenleg folyó oktatástörténeti kutatásokról, megismerjük a korszerű megközelítéseket, módszereket és forrásokat. Ez alkalommal elsősorban a középszintű és főiskolai (líceum, akadémia, szeminárium stb.) oktatás 18-20. századi társadalomtörténetét, a társadalmi szerkezetet meghatározó szerepét kívánjuk vizsgálni. Tekintettel az ezeréves évfordulóra az iskolamonográfia-készítés lehetőségeivel is foglalkozunk.

A fenti célok érdekében egyes nagyobb témakörökről átfogó, plenáris előadásokat, valamint rövidebb beszámolókat és ezeknek alapos, többoldalú megvitatását tervezzük. Az írásos konferenciaanyagokat ezért 1996. augusztus 26-ig szeretnénk megkapni!

Az átfogó előadásokra a modern oktatástörténet és Zalaegerszeg város iskolatörténete témájában előadóknak Kelemen Elemért, Karády Viktort, Mann Miklóst és Németh Józsefet kértük fel.

Tervezett témakörök:

- az oktatástörténet forrásai és módszerei
- iskolahálózat - vonzáskörzet
- iskolaválasztás: "iskolapiac" vagy iskoláztatási tradíció
- oktatási expanzió - elit- és tömegoktatás
- a diákság társadalmi összetétele
- iskolai teljesítmény, kiválóság, érdemjegyek
- az iskolaalapítás/fenntartás tényezői: iskoláztatási költségek, tandíj, ösztöndíj,
  - a diákság mint bevételi forrás, (szállásadás és kosztoltatás, ruházat), a szülők mint vásárlók
- az iskolamonográfia lehetősége
- a tanterv, tananyag, tankönyvek tartalmi elemzése
- nyilvános és magánoktatás

Összesen 18-20 konferenciaanyag megvitatását tervezzük. A módszertani témákhoz kapcsolódóan számítógépes szoftverbemutatót tervezünk, ezzel kapcsolatos információkat, igényeket is várunk!

A konferencia résztvevőit kétágyas kollégiumi szobákban tudjuk elszállásolni (kb. 450 Ft árban), étkezéssel együtt a részvétel önköltségi áron kb. 1500 Ft. Az előadók számára a részvétel díjtan.

Kérjük, hogy részvételi szándékát 1996. május 31-ig jelezze Kapiller Imrénél (Zala Megyei Levéltár. 8901 Zalaegerszeg Széchenyi tér 3. Telefon: 92/312-794).

A konferencia anyagát szeretnénk megjelentetni, az előadásokért tiszteletdíjat tudunk fizetni.

BENDA GYULA

★ ★ ★

MŰHELYEK

AZ EMANCIPÁCIÓ TÖRTÉNETE

A Hajnal István Kör keretében megalakult munkacsoport célja összefogni és rendszeres vitaalkalmakat teremteni azok számára, akik az emancipáció történetének valamely részével foglalkoznak. A rendszeresnek tervezett összejöveteleken a megjelenők ismertethetik kutatási eredményeiket és kétélyeiket, a vita során ösztönzést kapnak a további munkához. Az együttműködés interdiszciplináris jellege ösztönözheti új megközelítések, kérdések felvetését és esetleges új eredmények kialakulását. Már az alap kutatások során felmerülhet az egyes témakörök összehasonlító vizsgálata, mely a modern emancipáció történetét közép-kelet-európai, illetve még ennél is tágabb kontextusban vizsgálná. Terveink között szerepel a magyar nő kutatás bibliográfiájának összeállítása, majd "A magyar nők krónikája a kezdetektől napjainkig" című címszójegyzék elkészítése.

Az alábbi, tovább bővíthető résztémák segíthetnek a kutatások gondolati keretének kialakításában.

Javasolt témák

- A nemi viselkedés formáinak változása
- Jelentős női személyiségek: Schwimmer Rózsa, Polányi Laura, Veres Pálné
- A női munka és keresőtevékenység története

- A parlamenti és a parlamenten kívüli harcok a női választójogért
- A női sajtó
- A nők megítélése a sajtóban
- A női szerepek és a szépirodalom, képzőművészet
- A női alkotók
- A női narratíva - oral history
- A nőszervezetek története
- A női érdekképviselet története
- Személyes történelem - női naplók
- Emancipáció a családban
- Nők és oktatás
- Divat és a nők
- Nőmozgalak története
- Szociálpolitika és a nők

További információ Pető Andreánál (CEU /Közép-Európai Egyetem/ Történelem Tanszék. 1051 Budapest Nádor utca 9. E-mail: petoand@ceu.hu Telefon: 327 30 22).

NAGY BEÁTA

★

1869-ES MŰHELY

A Hajnal István Körön belül létrejött műhely alapító tagjai az 1869-es Népszámlálás eredeti adatfelvételi íveinek felkutatását, az egyes közigazgatási egységekről, településekről rendelkezésre álló adatok egységes szempontok szerinti feldolgozási módszerének kialakítását és a további kutatások koordinálását fogalmazták meg a műhelymunka rövidtávú céljául.

Az iparosodás előtti magyar társadalom vizsgálatának kiemelkedő forrását jelentik

a Népszámlálás egyéni felvételi ívei (házankénti, illetve lakásonkénti név szerinti adatfelvételek), amelyek felhasználhatósága igen széleskörű: a család-, háztartás- és foglalkozásszerkezeti vizsgálatokon túlmenően a vagyoni rétegződésre, migráció nyomon követésére és a műveltségi viszonyok (alfabetizáció) nemek és életkor szerinti megoszlására vonatkozóan is tartalmaznak adatokat. Más forrásokkal (anyakönyvek, kataszteri ívek, adólajstrom, virilisösszeírás stb.) kiegészítve jelentősen növelhető alkalmazhatóságuk, mégis az eddigi történeti, demográfiai vizsgálatokban csak kis mértékben aknázták ki az egyéni felvételi ívek adataiban rejlő lehetőségeket, néhány jelenleg is folyó kutatástól eltekintve (Bodrogköz, Debrecen, Torna mezőváros). Az eredeti anyag felhasználását akadályozta, hogy nem egységesen maradt fenn a forráscsoport, másrészt az elszórtan rendelkezésre álló maradványokról nem készült kataszter. Az eredeti felvételi ívek jelentős részét feltehetően az első világháborút követően selejtezték ki, legalábbis erre utal az a tény, hogy a szlovákiai levéltárakban folytatott legutóbbi kutatások nyomán több vármegye (Torna, Zólyom) eredeti népszámlálási anyaga “megkerült” (az egyéni felvételi ívek települések szerinti csoportosításban), valamint néhány Romániában lévő település eredeti anyagáról is tudomásunk van.

Az 1869-es népszámlálást követően, a KSH által kiadott kötetben csak járási szintű adatok jelentek meg, illetve a 2000

fő feletti népességszámú települések adatait közölték. A Népszámlálás után ugyan több megyéről és néhány városról is készültek községsoros kimutatások (Arad, Árva, Borsod, Fejér, Krassó, Kraszna, Somogy, Sopron, Szabolcs, Temes, Torontál, Vas, Veszprém, Zala vármegyékről, valamint Kolozsvárról és Székesfehérvárról), de ezek nem pótolhatják az ország nagyobb részére vonatkozó adatok hiányát.

A első teendőnek a még meglévő anyag számbavételét tartottuk, ezért a KSH Levéltár segítségével körlevelet küldtünk a fővárosi és a vidéki levéltárakhoz az 1869-es népszámlálásra vonatkozóan. A körlevélre érkezett válaszok alapján a következőket tudtuk meg:

- Zemplén vármegyére vonatkozóan (Sátoraljaújhelyi Lvt) 445 község egyéni felvételi ívei maradtak meg,
- Somogy megyében a községi összesítések állnak rendelkezésre,
- Tolna megyében a dombóvári és a dunaföldvári járás községsoros adatai,
- a Csongrád Megyei Levéltárban az adminisztrációs iratok mellett a községsoros adatok,
- a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban községsoros adatok állnak rendelkezésre,
- a Békés Megyei Levéltárban egyedül Mezőberény anyaga van meg, de az teljes,
- Székesfehérvárra és Mezőberényre vonatkozóan házankénti összesítő ívek, Hódmezővásárhelyen és Kecskeméten a tizedenkénti összesítő ívek, Szegeden az egyes kategóriák szerinti összesítő kimutatások maradtak fenn, míg

Debrecenben (a városok közül eddig egyedülálló módon) az egyéni adatfelvételi ívek tanulmányozhatók. (Az adatok jelentős részét itt már számítógépre is vitték Mazsu János vezetésével.)

Jász-Nagykun-Szolnok és Zala megyében korabeli helyi községsoros feldolgozások készültek és ezek jelenleg is hozzáférhetők.

A fenti felsorolás nem azt jelenti, hogy ez a teljes rendelkezésre álló anyag, hiszen nem minden levéltárból kaptunk egyformán értékelhető válaszokat, másrészt egyes levéltárakban félreértések miatt csak alaposabb utánajárás deríthet arra fényt, hogy milyen “mélységű” és mennyiségű adatok állnak rendelkezésre.

Fontosnak tartjuk a szomszédos országok levéltárainak “vallatóra” fogását is, hiszen elképzelhető, hogy ott még nagyobb mennyiségben található egyéni és összesített adatok. A Kataszter összeállítása után a területi kutatásokat kívánjuk összehangolni és ösztönözni. Távlati cél lehet emellett a Népszámlálás fennmaradt községsoros anyagának kiadása.

A Műhely alapítói (Benda Gyula, Dányi Dezső, Mazsu János, Pozsgai Péter, Tóth Árpád, Tóth Zoltán) örömmel fogadnak minden csatlakozni kívánó kutatót és minden információt az 1869. évi népszámlálás fellelhető regionális anyagára vonatkozóan. A műhelymunka részeként módszertani előadásokat is tervezünk, amelyek a jelenleg folyó kutatások tapasztalatait mutatják be. Természetesen minden érdeklődőt szívesen látunk.

Szeretnénk megköszönni Dr. Jeney Andrásné, a KSH Levéltár igazgatójának segítségét a körlevél elkészítésében és az egyes levéltárakhoz történő eljuttatásában, valamint mindazon levéltáros kolléga közreműködését, aki az "1869-es kataszter" jelenleg még távolinak tűnő célját válaszával támogatta.

A műhely 1996. május 30-án 10 órakor tartja következő ülését az ELTE BTK IV. emelet 76. teremben (1051 Budapest Pesti Barnabás utca 1.).

POZSGAI PÉTER

★ ★ ★

VISSZHANG

SZEREP ÉS ALKOTÁS

"Szerep és alkotás" címmel zajlott 1996. március 21-22-én a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Hajnal István Kör és a Magyar P.E.N Club által szervezett konferencia, amely a nők társadalmi helyzetének változásait, a nők által betöltött különböző szerepeket mutatta be.

A konferencia nem volt előzmények nélküli, mivel szorosan kapcsolódott a Petőfi Irodalmi Múzeumban 1996 májusáig látható "Magyar költő- és írók 1945-ig" című kiállításához. Az előadások két szekcióban zajlottak: az egyik szekció a *Nők és alkotó szellemi tevékenység*, a másik pedig a *Női szerepek* címet viselte. A téma iránti megnövekedett érdeklődést mutatja, hogy a két szekcióban több mint 40 előadás hangzott el. Neves történészek, művészet- és irodalomtörténészek ismertették kutatási eredményeiket. Több

tekintetben is megfogalmazódott a jövőbeni kooperáció igénye és lehetősége.

Annak ellenére, hogy Nyugat-Európában átfogó, szintetizáló kutatások foglalkoztak a téma egyes aspektusaival, Magyarországon mindez kevésbé, illetve esetlegesen feldolgozott. Az utóbbi esztendőkből azonban érezhetően megnövekedett az érdeklődés a kutatások és az oktatás területén egyaránt. A konferencia célja az volt, hogy átfogó képet rajzoljon a magyarországi kutatások helyzetéről, lehetőséget adjon az eddigi eredmények bemutatására. Elképzelésünk szerint az előadások anyagát publikálni fogjuk. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy az érdeklődő közönség is megismerkedhessen az új kutatási eredményekkel, és egyben alapvető irodalmat jelenthet az egyetemi és főiskolai oktatás számára.

NAGY BEÁTA

★

ÚJ ADATBÁZIS

1996. április 27-én a levéltáros és történész szakma köréből meghívott vendégek előtt új számítógépes adatbázist mutatott be az Arcanum Databases kiadó.

Az adatbázis most használatba vehető első része a Magyar Kancelláriai Levéltárban *A 131 - Családtörténeti cédulagyűjtemény* jelzet alatt őrzött mintegy harmincezer cédula feldolgozását tartalmazza. A cédulák készítőinek célja elsősorban az volt, hogy az Országos Levéltár több mint 70 különféle irategyütteséből összegyűjtsék az egyes családok nemességét, kiváltságát,

rangemelését dokumentáló források adatait.

A cédulák általában a következő adatokat tartalmazzák:

- 1./ - az adományos család-, elő- és keresztnéve,
  - az adományos feleségének neve,
  - leszármazottaik és azok házastársainak neve,
  - az adományos testvérei, házastársaik és leszármazottaik neve,
  - eltérő családnevű rokonok vagy adományostársak és házastársaik, leszármazottaik neve,
- 2./ - az adománylevél kiadójának neve,
  - a kiadás helye,
  - a kiadás időpontja,
  - az adomány fajtája,
- 3./ - az oklevél kihirdetésének helye,
  - a kihirdetés ideje,
- 4./ - birtokadomány esetében az adományozott birtok neve és megyéje,
- 5./ - országos levéltári jelzetek,
- 6./ - utalás a jelzet alatt található forrás fajtájára,
- 7./ - utalás a szakirodalomra,
- 8./ - utalás megyei, városi és egyházi - hiteleshelyi - levéltári jelzetekre,
- 9./ - utalás rokon családokra vagy adományostársakra.

A feltárt források sokszínűségéből következően viszonylag kevés az olyan cédula, amelyen minden itt felsorolt adat szerepel, de a legfontosabbak - az adomány kiadójának neve, a kiadás helye, ideje, a kihirdetés helye és a levéltári jelzet - ritkán hiányoznak az adományosok neve mellől.

A cédulák egy példányban készültek, csak egyetlen családnév szerinti keresést tesznek lehetővé, még akkor is, ha a készítőik utalócédulák elhelyezésével igyekeztek biztosítani, hogy az adományban közösen részesülő különböző családnevű személyek is fellelhetők legyenek. További problémát jelent a családnevek eltérő írásmódja. Egy adott család neve különféle formában fordulhat elő (pl.: Ötvös, Eötvös, Ötves, Ötwös, Eötveös, stb.), így a keresés meglehetősen nehézkes. A cédulák segítségével előnévre vagy honosságra egyáltalán nem lehet keresni, tehát nincs lehetőség például arra, hogy egy-egy megye nemesi közösségével kapcsolatban vizsgálódjunk. Nem lehet egyes uralkodók adományaira, az adomány fajtájára, vagy az adományozott birtokok nevére vonatkozóan kutatni.

Mindezeket a problémákat megoldja a feldolgozáshoz használt ARCTIS rendszer, melynek legfontosabb jellemzői a változó hosszúságú ismétlődő mezők és almezők, a szavas, kifejezéses és kijelöléses indexelés, változó hosszúságú index, lehetőség a jobbról és balról való csonkolásra (szótöredékek keresésére), maszkolásra (különféle írásmódban előforduló szavak keresésére), valamint logikai és szomszédossági operátorok használatára.

Az adatbázis mezői

1./ Név:

Itt rögzítjük az adományban részesülő valamennyi személy nevét -családnévét, előnevét, keresztnévét is - , mégpedig első helyen a főadományos, ezt követően annak házastársa, leszármazottaik, felmenőik és

az oldalági rokonok nevét. A mező szavas indexelésű, ami azt jelenti, hogy az indexben a mezőben előforduló valamennyi szó szerepel.

2./ Kiadó:

Itt rögzítjük a kiadásra vonatkozó valamennyi adatot, külön almezőben a kiadó nevét, a kiadás helyét, a kiadás idejét és az adomány vagy a forrás fajtáját meghatározott rövidítések alkalmazásával.

3./ Honos:

Itt rögzítjük az adománylevél kihirdetésével kapcsolatos adatokat, külön almezőben a kihirdetés helyét és idejét. A mező kifejezéses indexelésű.

4./ Jelzet:

Itt rögzítjük az Országos Levéltárban őrzött iratok jelzetének adatait, külön almezőben a jelzetek egyes meghatározott elemeit. A keresés során az indexben összevontan szereplő jelzet kibontva, teljes formában olvasható, tehát így: C 30 - Helytartótanácsi Levéltár - Acta nobilium - Pozsony megye - Investigatio nobilium - C - 14.

5./ Birtok:

Itt rögzítjük a birtokadományra vonatkozó adatokat, külön almezőben a birtok megyéjét és nevét. A helységnevet tartalmazó mező kifejezéses indexelésű. Az itt rögzített megyeneveket a jobb kereshetőség érdekében a honosság megyéjével együtt indexeltük.

6./ Utalás:

Itt rögzítjük a cédulán utalásként szereplő személyneveket. Az itt rögzített

nevekre az adományosok nevét tartalmazó mező indexében lehet keresni.

7./ Megjegyzés:

Itt rögzítjük a megyei, városi vagy egyházi - hiteleshelyi - levéltárak irataira vonatkozó utalásokat, vagy egyéb kiegészítő információkat meghatározott rövidítések alkalmazásával. A mező kifejezéses indexelésű.

8./ Sorszám:

Itt rögzítjük a cédula sorszámát. A mező kifejezéses indexelésű.

A cédulán szereplő adatok közül nem rögzítjük a szakirodalomra vonatkozó információkat, mivel ezek többnyire az általánosan használt családtörténeti szakirodalomra - Nagy Iván, Kempelen, Siebmacher, stb - vonatkoznak, és többnyire nem részletes bibliográfiai adatok, hanem csak utalások.

A legördülő indexekben - személynevek, földrajzi nevek, dátumok, az adomány vagy a forrás fajtáját meghatározó minősítések indexeiben történő keresés további kutatási ötleteket is adhat a felhasználó számára.

Az adatbázis mindazok számára hasznos, akik az 1526 utáni magyar társadalomtörténet iránt érdeklődnek, főként a vármegyei nemesség, a birtokos családok genealógiája, kapcsolatrendszere, országon belüli mobilitása vonatkozásában. Egyes helységek és vármegyék birtoktörténete, valamint a központi hatalom és a rendek kapcsolata is nyomon követhető a nagy tömegű, könnyen kezelhető adat alapján. Az

adatbázis bővítése, frissítése folyamatosan történik.

TROSTOVSKY GABRIELLA - VISSI
ZSUZSANNA

★ ★ ★

HÍREK, FELHÍVÁSOK

1. A Miskolci Egyetem Magyar Történeti Tanszéke 1996. március 27-29-én rendezte meg a Város és vidéke című konferenciát. Huszonhét, többségében Északkelet-Magyarországra koncentráló előadás mellett dunántúli és Duna-Tisza közti beszámolók is elhangzottak. A legeredményesebb szekció a Miskolc-monográfiával kapcsolatos alap kutatási eredményekről adott képet. A konferencián mutatták be a Studia Miskolcinensia 2. kötetét, amelyet várhatóan még az idén követni fog a mostani előadásokból összeállított kiadvány.

2. A Kiskunhalas Történeti Kutatása Alapítvány 1996. október 2-3-án konferenciát rendez Kiskunhalason, ahol egy nagy létszámú kutatócsoport vállalkozik az eddigi eredmények bemutatására. A tervezett három kötet első része 1997-ben fog megjelenni, amely a 19. század közepéig tárgyalja a mezőváros múltját.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF

★

MEGJELENT A REGIO 1996/1. SZÁMA

Tartalom

Elhatárol(ód)ások

Barth, Fredrik: Régi és új problémák az etnicitás elemzésében

Wilhelm Gábor: Kultúra és egyebek: a lappok esete Észak-Európában

Szilágyi Miklós: A nagykun öntudat

Fülemile Ágnes: Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi közösségben

Sikerek? Kiutak?

Herczegh Géza: Kisebbségben - európai módon

Köpf Eszter: A finnországi svéd kisebbség helyzete

Sebestyén-Teleki István: A Jura-kérdés anatómiája

Magyar(országi) válaszok

Bodáné Pálok Judit: Kisebbségi jogok és intézmények Magyarországon

Radó Péter: Asszimiláció és nyelvváltás a magyarországi szlovének körében

László Mónika: Interkulturális ismeretek az általános iskolai tankönyvekben

Szemle

D. Lőrincz József: Mire jó a nacionalizmuskutatás?

Bárdi Nándor: Egy fontos forrásfeltárás tanulságai

Magyari-Vincze Enikő: A Kultúrakutatási Kollégium Kolozsváron

Könyvismertetések

Ára 180 Ft; éves előfizetési díj postaköltséggel 720 Ft. Megrendelhető: Regio, Teleki László Alapítvány, 1125 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 22/c. T: 275-2506, fax: 275-2501, e-mail: regio@tla.hu

FEJŐS ZOLTÁN
MILLECENTENÁRIUMI
DOKUMENTÁCIÓ

Az 1996-os millecentenáriumi ünnepek, megemlékezések kiváló lehetőséget adnak arra, hogy felmérjük, a mai magyar társadalom különböző rétegei és csoportjai hogyan viszonyulnak a múlthoz, a tradícióhoz, s hogyan fogalmazzák meg a történelemről vallott fölfogásukat. Az elemzéshez mindenekelőtt rögzíteni kell az eseményeket, körültekintően fel kell mérni az országon belül és kívül a millecentenáriumi rendezvényeket, ill. a nyilvánosság különböző fórumain elhangzott véleményeket. Különösen azoknak az eseményeknek a megfigyelése és dokumentálása lenne a legfontosabb, amelyek a központi programirodától függetlenül szerveződnek.

Ennek érdekében a Hajnal István Kör és a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézet a millecentenáriumi események széleskörű dokumentálását kezdeményezi. Kérünk minden érdeklődőt, hogy a honfoglalás 1100. évfordulójának jegyében tartott rendezvények, különböző kulturális események dokumentumait, az eseményekről készült fényképeket, magnófelvételeket, beszámolókat s

bármilyen egyéb ismertetőjét juttassa el a Közép-Európa Intézet könyvtárába.

Az összegyűjtött dokumentációt minden kutató számára rendelkezésére bocsátjuk.

A dokumentumokat az alábbi címre kérjük eljuttatni:

Varannai Zoltán (Teleki László Alapítvány
Közép-Európa Intézet Könyvtára. 1125
Budapest Szilágyi Erzsébet fasor 22/c.
Telefon: 275-2502 Fax: 275-2503 E-mail:
v.zoltan@tla.hu)

★

1996 MÁSODIK FÉLÉVI
VITAÜLÉSEK

Október 1. kedd 14h

Lengyel László

Mozgástér vagy kényszerpálya

November 5. kedd 14h

Fábry Anna

Magyar íróknak a századvégen és a századfordulón

December 3. kedd 14h

Beszélgetés az 1956-os Intézet vezetőivel

A Hajnal István Kör — Társadalomtörténeti Egyesület Hírlevele.
Felelős kiadó: A Hajnal István Kör elnöke. Időszaki kiadvány, hírlapárusi forgalomba nem kerül. Idézése esetén kérjük az idézet forrását föltüntetni.

Newsletter of the Hungarian Society for Social History. Not for sale. If cited, please mention the source of citation.

|